

БЪЛГАРИЯ И БЪЛГАРИТЕ В СЪВРЕМЕННАТА СРЪБСКА ПРЕДСТАВА (НАБЛЮДЕНИЯ НАД СТУДЕНТСКАТА РЕЦЕПЦИЯ НА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА, НАД СТУДЕНТСКИ ТЕКСТОВЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК)

Антоанета Алипиева

Университет в Белград (Република Сърбия)
Шуменски университет „Еп. К. Преславски“ (България)

Резюме. Проблемът за рецепцията на една литература в рамките на друга е сложен – той е езиков, традиционно-културоложки, ситуационно-културоложки, политически, естетически. Чуждата литература рядко е рецепирана единствено по естетически съображения, рядко е рецепирана и по пазарни съображения. Пазарните ниши обикновено са шанс за големите култури от типа на руската, френската, английската и пр., които разполагат със силна реклама, експлоатирани по света езици, т.е. те са културни колонизатори. За малките езици и култури е нужна силна подкрепа от оригиналната култура, която трябва да разработи специални инструменти за популяризиране и превод на малките литератури. Обикновено това става чрез финансиране на преводи от страна на фондации или програми на държавата, от която идват. И понеже говорим за българската литература, тя навсякъде има различен прием, защото и културните ситуации, в които се вписва, са различни.

Ключови думи: студентска рецепция; българска и сръбска менталност; национални канони

В съвременна Сърбия българската литература е непопулярна и непозната, което не може да се каже за сръбската литература в България, доста превеждана, четена и харесвана. Предпоставките за това са обобщителни: Сърбия винаги е била обърната към запад, сръбският менталитет включва идеята за империя, за доминация в имперските рамки, за присъствие в световната култура чрез световно утвърдени културни факти – Нобелови лауреати, известни режисьори и артисти. В рамките на Втората Югославия културата се ползва с доста голяма отвореност, приобщаваща новопоявилите се „изми“ в Европа и Северна Америка. След разпадането на Югославия в края на миналия

век Сърбия се лишава от хърватската, словенската, македонската, босненската култура и трябва да разчита само на собствения си идентитет. Точно това поражда съвременната затвореност на сръбския менталитет и желанието му да се доказва чрез етнофакти – исторически, менталитетни. Чрез героически и расови хиперболи, посредством които сръбската идентичност се представя като онтологична и уникална. С други думи, по-малко политика, рационалност, експерименталност. Повече традиционност, национална идеология и затвореност.

Критическата рецепция на българската литература към този момент е семпла. Преведени са Алек Попов, Георги Господинов, Милен Русков, разкази от Здравка Евтимова, няколко поети, представени чрез отделни творби. Нито един от изброените не се радва на задълбочена рецепция, нито на читателски интерес. Тези автори са избрани за превод не от сръбска страна, а са презентирани и заплатени от българска страна. Още: в момента Сърбия разполага с добри преводачи от български език, но те нямат адекватна култура за естетическите процеси в България, за литературна естетическа йерархия и в този смисъл те превеждат това, което им се предложи (преди всичко като хонорар), а не с оглед на значението на творбите и авторите за българската представителност. В обсега на този доклад критическата рецепция на българска литература няма да даде съществени изводи за присъствието и приемането на българската литература в Сърбия. Защото критическа рецепция почти липсва и ако има такава, тя е по-скоро информативна, кратка или рекламна.

Затова ще се спрем на емпирични наблюдения, получени чрез студентски анализи относно четенето и тълкуването на българска литература – класическа и съвременна. Студентите в Белградския университет са специалност „Българска филология“, с други думи, те би трябвало да имат процесуална представа за литературата ни, както и по-задълбочени рецептори при чувстването ѝ. Младите хора принципно са не дотам подготвени професионално, което ще рече, че те възприемат литературата спонтанно, приемат и отхвърлят „по сърце“, което пък е достатъчно, за да видим срещите и несъгласията между две култури, които са близки заради много неща, но мисля, че са повече различни.

Предварителната призма, през която се предпоставя студентската рецепция, включва въпроси като „Кои са българите – близки или далечни?“, „Имате ли предразсъдъци или клиширани представи за тях?“, „Какво мислят родителите ви за българите, какво мислите вие за тях?“, „Какво мислят вашите приятели за българите?“, „Кои български автори и произведения разбирате и кои не?“. Обобщената панорама е следната: българите са братя, нямам предразсъдъци към тях, но родителите ми ги мислят за бедни и изостанали, аз ги мисля за богати, защото са в ЕС, приятелите ми се чудят защо уча „българска филология“, защото според тях България е неважна, а българският език

няма приложение в съвременния живот, семейството е важна институция за сърбите, семействата се движат заедно и разделите не са толкова чести, мъжът е повече прав от жената. На въпрос „Бихте ли коригирали представите си за българите съобразно сегашните процеси?“ почти всички отговарят, че те вече имат изградена представа и не чувстват нужда да я ревизират. Попитани откъде черпят представата си за българите, от официални или неофициални източници, студентите почти вкупом отговарят, че в техните учебници по история българите са представени като исторически врагове, като примитивни и жестоки, като крайно несправедливи към сърбите. А за българска литература, до идването си в университета, не са и чували. Тоест налице е видимо митологично културно съзнание, което трудно се поддава на „де“-процеси. Факт, безспорно предизвикан от разпада на Югославия и изострения национализъм, затворил Сърбия като сакрална самобитност.

От общата визия на българската литература студентите безусловно възприемат националния разказ за турското робство, който чувстват близък, едно, поради сходни исторически периоди, и второ, поради есенциалния, митологичен манталитет, който вижда в романтичната героика напълно познат стереотип. Вазов тук е предпочитаният автор, неразбираеми остават съвременните трактовки на Генчо Стоев или Милен Русков. Те са приети от студентите по-скоро като чудати и не провокират особена възможност за дълбочина. Затова пък „Време разделно“ от Антон Дончев се радва на пълен успех и на свръх-емоционално преживяване. В аспекта „турско робство“ българи и сърби показват съгласие именно на ниво масова митология. Тук сме близки.

И макар постоянното твърдение, че сме братя и много си приличаме, в рецепцията на класическата българска литература напълно неразбираеми остават автори като Алеко Константинов и Йордан Радичков. Сиреч авторите, които градят психопортрета на българите в дълбочина, а не чрез универсални сюжети и образи. Не помага дори и визуалната илюстрация с филма „Бай Ганьо“, където отново трагиката на образа остава безразлична. Студентите считат Алековия герой повече за невъзпитан, отколкото за българин. „Суматоха“ пък от Йордан Радичков се оказва напълно ненужен текст, въпреки опитите да бъде обяснен и чрез магическия реализъм на Костурица. По същия безразлично-неразбираем начин студентската рецепция се отнася към модния в България Константин Павлов, чиято биография е удобна да произведе десидентство и така да се изобличи социализмът като негативно общество. Сатиричните метафори на този поет се оказват странни, колкото и преподавателят да се старае да ги обясни като съпротива към порочно по същността си време. Младите сърби не знаят какво е тоталитарно общество, нито как се е живяло в неговите рамки. Излиза, че поезията на Павлов е родена в социализма и е възможно да се прочете само чрез социализма. Към този факт може да се приложи и друг ключ: расте рационално поколение, което ден след ден се отдале-

чава от традиционните култури, от регионите и търси себе си в познати за тях представи. Съпричастието към българската литература става не толкова в средището на расовата прилика, колкото във възела на общата екзистенциалност. В този смисъл, много изживявана и анализирана е поезията на Атанас Далчев и Елисавета Багряна. Първият видимо поражда аудиторията със съвременния сюжет за празнота, самота, с дилемата тяло-душа, с крайността на човешкия живот. Елисавета Багряна е любимка на нежния пол, в женската емансипираност госпожиците виждат романтичната власт на красотата и любовта. Всъщност виждат противостоещото на патриархата, изживяват отмъщението над мъжа. За отбелязване е, че феминистичните теории са отхвърлени в момента в Сърбия. Всички магистърски или дисертационни теми относно феминизма са решително отклонени от научни катедри и комисии.

В сръбската спонтанна рецепция успех има и т.нар. „котловинна литература“, илюстрирана в учебния процес чрез „Диви разкази“ от Николай Хайтов. Самата сръбска литература има дълбока традиция в тази насока. Автори като Меша Селимович или Иво Андрич по блестящ начин реализират „духа на мястото“, превръщайки го в универсална мъдрост. Дивото, неопитоменото, примитивното се оказват близки категории на сръбската рецепция. Българското и сръбското могат да се сговорят в по-широката ниша на „балканския менталитет“, въпреки постоянните напомняния и питання докъде точно се простират културните граници на Балканите. Но за България и Сърбия „балканското“ видимо работи и в неговото съдържание се разчита тъкмо дивото и примитивното, които толкова дразнят Централна Европа, а пък за културния еталон на XX век – Северна Америка, е направо неразбираемо. В „Диви разкази“ всички се впечатляват от откровената мъжка гама, от мъжкото внушение, защото, съгласете се, една от културните характеристики на Балканите е тъкмо мъжката парадигма. Подсъзнателно, спонтанната рецепция търси силовото, мъжкото, романтично-героичното. Експерименталната трактовка на „балканското“ в лицето на „Цената на златото“ от Генчо Стоев или „Възвишение“ от Милен Русков среща и неразбиране, и вътрешна съпротива относно експериментирането с познати културни стереотипи. Търси се мъжкото като сериозна презумпция, като доминация и като романтичен национализъм, който все още е много популярен в Сърбия. В този смисъл, на емоционална и интелектуална рецепция подлежат и „Антихрист“ и „Легенда за Сибин“ от Емилиан Станев. В техния дискурс се възприема атеистичното, атавистичното, ако щете, бунтарското – все характеристики, които можем да отнесем към нишата на балканизма (разбира се, ограничен до сръбско-българската гама, защото в гръцката или румънската менталност подобен езически пласт трудно може да бъде припознат като „свой“. Да не говорим за хърватите, словациите и словенците, които Централна Европа подбутва към балканското, но те яростно се съпротивляват на подобно приобщаване).

Тук можем да отбележим факт, който е видим в сръбския културен контекст, но който трябва да бъде специално разработен. Това е сръбската силно емоционална ориентация към Русия. Но студентите, въпреки че постоянно повтарят, че Русия е тяхна генеалогия, политическа и геополитическа закрила, не могат да посочат нито едно руско произведение или автор, включително Толстой, Достоевски или Чехов. Нито пък демонстрират каквото и да е познание относно руска история, съвременност или политика. Следващо доказателство, че ирационалното, стереотипното действат с пълна сила и тяхното разбиване е плод на дълъг труд и добре аргументирана културна информация.

И сръбската, и българската литературна традиция налагат като отработено и проверено чрез дълъг опит типажното представяне на човека. Приём на реализма, който и в двете традиции е силен канон – и учебникарски, и критически. В този смисъл, социалните типажи или менталитетните типажи са лесно разпознаваеми. На пълно приемане се радват героите от Вазовите разкази, тези герои са вечните социални субекти, кръстосващи балканските общества и населяващи балканския политически живот. От съвременните романи такъв цялостен успех има например романът „Разруха“ от Владимир Зарев, който също поднася социални типажи, но от времето на преход между тоталитарния режим и демокрацията. Историческата реалност на това време е изживяна по сходен начин и в България, и в Сърбия. Затова и романът е бързо рецепиран и приет като „свой“. Типажите са познати.

Голяма драма е четенето на „Майките“ от Теодора Димова. Разпадането на майчинството не е факт в съвременна Сърбия. Майката и бащата са монолитни културни фигури, нужни в живота на децата. Дедалвирането на майчинството, детската агресия се разчитат по-скоро като приближаващи се теми, отколкото като вече художествено реализирани. Знае се, че в сръбското семейство има голямо домашно насилие, но студентите предпочитат да не го изживяват и чрез литературата. Затова пък скечовите разкази на Здравка Евтимова се радват на весело възприятие, на витална съпричастност. Все едно „Декамерон“ е влязъл със своята игрова жизненост.

Използването на читателска аудитория, която има слаба ерудиция, която възрастово е необременена от опит, е добър показател за срещите и раздалчаванията на две съседни култури и литератури. Студентите (които в този случай са сърби) не разполагат с подробен и задълбочен литературен канон, придобит в училище. Обратното, те самите доста слабо познават собствената си литература и точно този факт е използван при обобщението на рецепцията. Защото възприятията и осмислянето се изграждат върху традиционни стереотипи на националната култура, чиито граници рядко се прекриват. Това, което се натрапва, е родовото, котловинното или локалното, митологичното, т.е. онези инструменти, които са характерни за затворените култури. И за травмираните (за отбелязване е, че значителна част от сръбската литературна

продукция е посветена на гражданската война по време на разпадането на Югославия). Травмата и до ден-днешен е тема на обществото. А това поражда затвореност и локалност.

BULGARIA AND THE BULGARIANS IN CONTEMPORARY SERBIAN IMAGERY (OBSERVATIONS ON THE STUDENT RECEPTION OF BULGARIAN LITERATURE, OVER STUDENT TEXTS IN BULGARIAN LANGUAGE)

Abstract. The problem of the reception of one literature within another is complex – it is linguistic, traditional-cultural, situational-cultural, political, aesthetic. Foreign literature is seldom reciprocated solely for aesthetic reasons, it is seldom reciprocated also for market reasons. Market niches are usually a chance for major cultures such as Russian, French, English, etc., which have strong advertising, languages used around the world, ie. they are cultural colonizers. Small languages and cultures need strong support from the original culture, which needs to develop special tools to promote and translate small literatures. This is usually done by funding transfers from foundations or programs of the country of origin. And since we are talking about Bulgarian literature, it has a different reception everywhere, because the cultural situations in which it fits are different.

Keywords: student reception; Bulgarian and Serbian mentality; national canons

✉ **Prof. Dr. Antoaneta Alipieva**

Researcher ID: I-9872-2016

ORCID iD: 0000-0002-7248-3334

University of Belgrade

Belgrade, Republic of Serbia

University of Shumen “Ep. K. Preslavski”

Shumen, Bulgaria

E-mail: a.alipieva@shu.bg